

GYVIEJI ARCHYVAI

Lagerininkų pamoka sode

Aloyzas TENDZEGOLSKIS

Juozukas susimąstydavo: taisydamas išorinę tvarką, valdžia sugriovė vidinę. Tačiau pati nematė, ką ten sugriovė, ir didžiavosi išorine tvarka. Valsytbine! Bet štai be tradicijų, be istorijos ir visos senos vidinės tvarkos visuomenė tapo buka. Tobulina tik paradinę tvarką. O praregėjusieji išsigąsta tiesos, vienaip galvoja, kitaip sako, virsta gudriais veidmainiais. Belieka džiaugtis didelėmis savo gudrybėmis ir melo teikiama malonumais. Melas turi būti įtikinamas, profesionalus, meistriskas. Ypač laikraščiu, mokyklos, kultūros ir literatūros melas.

Stumdomas ir valkiojamas žmogus vis dėlto išlieka panašus į žmogų: susisukuoja, eina į viešumą, tampa viršinkėliu. (Kaimynas jaunuolis baigė žemės ūkio technikumą ir persikėlė gyventi į miestelį; akys prisiekinėjo niekada nestoti į partiją, bet įstojo; kalbinamas mokytyje mokykloje atsiliėpė: aukštojoje pradinėje?.. Bet ir į ją įstojo; vis mažiau šaipė iš valdžios, rimtėjo ir retkarčiais pasididžiudavo savo iškilnia biografija, ypač tuo faktu, kad buvo pats jauniausias pirminės partinės organizacijos sekretorius visoje respublikoje!). Sąžinė kaip nematomas žydintis krūmas kertama iš visų pusių... Nykiomis valandomis Juozukui kvailei atrodė visi solidūs žmonės, netgi nieko nevaidinantis, nes šie teisuoliai nesidomėjo pačiu svarbiausiu gyvenimo reikalu – Lietuvos okupacija. Sąžinė jų negrauzia. Nejaugi apskritai žmogus gyvas tik apgaulės dėka? Argi visiems auklėtojams rūpi tik gauti atlyginimą už darbą, ir ne bet kokį darbą, o melagingą?! Ar įmanoma kaip nors atimti iš jų šventumą? Ir kaip jiems negėda į skaidrų dangų žiūrėti! Ne, nėra didesnės gėdos kaip nepelnyta garbė!.. Juozukas jau laukė atsakymų ne iš Balio, o iš pačių auklėtojų. Bet jie išvis nepripažįsta tokių klausimų. Kur eiti? Ko siekti? Jeigu tu lavinsies ir norėsi suprasti gyvenimą, būsi laimingas, bet jeigu tu lavinsies ir norėsi suprasti gyvenimą giliau, būsi nelaimingas...

Tai Juozukui sakė ir įsakmiai kartojo prilaikomos jo paties aistros.

Tačiau šiuo metu retkarčiais pūsteli keisti vėjai. Reiškiasi pasipriešinimas. Apie disidentus mūsų herojus žinojo tik iš nuogirdų ir šykščiu Balio pasakojimų.

Netrukus po abiturientų išleistuvių jis atvažiavo pas Balį netikėtai, kaip retkarčiais būdavo ir anksčiau didesniam jausmų šuoriui pagavus, – tik šįkart jį tarsi užklupo. Invalidų namų kieme pažįstama skalbėja pašaukė Balį iš didžiulio sodo, panašiai kaip prieš keletą metų, kai čia pirmą kartą atėjo su būreliu bulviakasio talkininkų, – Baly, Baly!.. Ir ne-

trukus vėl, kaip ir tuomet, tarp vešlių obelų pasirodė smarkus vežimėlis. Du seni draugai, kaip visada, pasisveikino ir pasibučiavo.

– Turiu svečių, Juozuk... Paklausysim, bus įdomu! – nesutriko Balys. – Tau apie juos šiek tiek pasakojau – vilniškiai Terleckas ir Petkus, prisimeni?

– O!..

– Jie grįžta iš Latvijos, užsuko pakeliui. Šiandien jiems lyg tyčia apie tave kalbėjau.

Ir Balys pakvietė Juozuką gilyn į sodą, kur netoliese po obelīm ant kėdžių sėdėjo du stambūs vyrai.

Balys šūktelėjo sodo pakraštyje pasirodžiusiam sargui atnešti dar vieną kėdę.

– Pristatau jums savo ištikimą jaunąjį draugą Juozą, – kreipėsi jis į svečius. – Kaip sakiau, mes susirašinėjam. Abiturientas! Jau išlaikė egzaminus.

Svečiai maloniai pakilo, padavė Juozukui ranką tardami:

– Antanas.

– Viktoras.

Apie juos Balys pasakė: – Tai visuomenės veikėjai, Juozuk.

– Nuostolingi tiesos išpažinėjai, – pajukavo Antanas Terleckas, žiūrėdamas, ar jaunuolis supranta jo žodžius. Juozukas nusišypsojo ir jiems nusilenkė. Atsisėdo ant atsiračiusios kėdės šalia Balio vežimėlio. Virpėjo rankos, daužėsi širdis.

Kiek apimęs pastebėjo, kad vienas buvo gražus inteligentas, o kitas, kaip pasirodė, – orus valstietis. Bet vos Balys netyčia pratarė, kad lyderis yra Antanas, šis paprieštaravo:

– Ne, Viktoras man yra pavvyzdys. Mane įspėja, kas gali „parduoti“...

Terleckas pritilo, pastebėjęs klausytojų nerimą, bet vėl ryžtingai tęsė:

– Iš visų lietuvių lagerininkų jis veikliausias, protingiausias ir gudriausias! Tik mėgsta tylėti. Terleckų Lietuvoje ne daug, o Petkus – tik vienas!..

Visi nusijuokė, taip pat ir Juozukas. (Vėliau Balys jam paaiškino, kad Petkus gyvena veniņas).

– Abiturientas... – gyvai pakartojo Terleckas, žvelgdamas į Juozuką. Ir susimąstė: – Iš manęs likimas atėmė vaikystės ir jaunystės džiaugsmą. Neprišimenu, kad tėvai būtų nupirkę žaislą. Badą į kaimą atnešė kolchozai. Labiausiai badavo šeimos, kuriose nebuvo likę suaugusio vyro. Apie tai draudžiama rašyti ir šnekėti. Juozas, be abejo, pats patyrė vargų...

Nejaugi Balys suspėjo apie tuos mano vargus jiems papasakoti?.. – nusistebėjo Juozukas. Jis nedrįso sakinio ištarti.

– Aš penkerius metus piemenavau pas svetimus žmones, – staiga išgirdo savo paties žodžius, nors, rodos, dar nebuvo nusprendęs šito sakyti.

– Piemenaudavo mano tėvas, – po pauzės kalbėjo Ter-

leckas. – Aišku, badaudavo. Tai buvo Smetonos laikais. Mes, trys broliai, užaugom visame kaime prasčiausioj troboj. Visą gyvenimą gėdydavomės, jei užeidavo koks nors draugas... O mano motina erzindavo tėvą, pasišaipydama, kad jis piemenaudamas maitinosi žvirbliena ir varniena...

Kompanija pralinksėjo, ypač Juozukas.

– Iš čia išvežė į Sibirą daug žmonių, – prabilo Balys, vežimėliu pavažinėjęs šalia jaunojo draugo kėdės. – Taip pat ir Juozuko dėdė Simoną su dviem mažom pusseserėm. Paskui sutempė į miestelį keletą tremtinių namų ir pastatė didelius ir kerėpliškus kultūros namus su kolūkio kontora.

– Valdžia buvo mėginusi iš-tremtųjų vietas vežti rusų kolonistus, – reikšmingai pasakė Terleckas. – Tačiau juos sunaikino partizanai.

Tyla.

– Nebuvau girdėjęs, – prisipažino Balys.

– Ar šiame krašte buvo daug partizanų? – pasiteiravo Terleckas.

– Čia ažuolynai... – atsakė Balys. – Kalbėkit, kalbėkit, Juozukas neišduos...

– Matom.

Viktoras Petkus ramiai klausėsi pokalbio, kartais pakildamas, patrypinėdamas palei obelį, mįšlingai pažvelgdamas į medžių viršūnes.

– O ar tiesa, Antanai, kad tavo brolis partizanas pasakė: „Man miškas yra laisva teritorija“?

– Ne, taip pasakė mano svainis Stasys, kai giminės žadėjo padaryti jam fiktyvius dokumentus, kad galėtų gyventi Vilniuje.

Terleckas protarpiais maloniai ir rūpestingai pažvelgdamas į Juozuką ir vėl sugrąžindavo pokalbį į jam artimesnę temą.

– Balys pasakojo, kad gerai mokaisi. Na, mokslai ir man sekėsi gerai. Skaitydavau daug laikraščių ir žurnalų – dar nepriklausomybės metais! Jų iš kaimo į namus prinešdavo mama. Vaikai mokslų mažai žiūrėdavo. Jie draskydavo varnų ir šarkų lizdus, o aš nesu išardęs nė vieno lizdo!..*

Vėl visi nusijuokė.

– Tie žvirbliai ir šarkos – tai, žinoma, tik pradžia, bet vis tiek įdomu, – tarsi už Juozuką pasakė Balys. – Žvėrys pasirodė vėliau...

– Aš ir vaikystėje, ir visą gyvenimą bijojau vilkų. Kai motina raitais mane vežiojo pas daktarą, grįždavome sutemus. Kartais ji neiškėsdavo man nepripažinus: „Vakar, kai tu, Untanuk, buvai užmigęs, mišku paskui mus ilgai sekė vilkas...“ Ji tamsoje mažą šunyktį vilku palaikydavo... Nuo to laiko iki šiol ir aš neišgydžiau vilkų baimės...

Visi tyliai šypsojosi: drašuo-lis, o bijo vilkų...

– Baimė! – vėl prašneko. – Dabar žmonės vieni kitų bijo. O ar pasiginčiji su mokytojais?

– tiesiai paklausė Terleckas. – Dažnai! – atsakė jaunuolis su šypsenėle.

– Mokytojai pripratę lenkti nugaras prieš rajkomo botagą...

– Antanai... – ištiesė ranką Balys, lyg norėdamas savo jaunąjį draugą pridengti.

Tačiau Terleckas tik kilstelėjo galvą ir tęsė ta pačia gaida.

– Mokytojai gyvena nuolatinėje baimėje. Kiekvienas dreba dėl savo kailio, – aiškino tvirtai, karštai, po kiekvieno sakinio darydamas pauzę. – Neatsistos šalia niekinamo asmens. Mokytojams nesuprantama, kad yra žmonių, nebijančių pasakyti savo nuomonę, – kalbėjo žvilgčiodamas tai į Juozuką, tai į Balį. – Maskva skatina tautų draugystę, bet tą draugystę ji supranta kaip vergišką paklusnumą rusams.

Kaip galima tai sakyti?.. – stebėjosi Juozukas. – Štai kaip atrodo drąsa! Jis pastebėjo, kad svečias jam, moksleiviui, renka ne lengviausias, o, priešingai, sunkiausias mintis. Ir jos visos – aiškios. O Terleckas, kiek sutramdęs savo įkarštį ir patylėjęs, tęsė:

– Mūsų santvarkai nereikalingi talentingi bei nepaperkami žmonės, Juozai! Laikydami juos tremtyje, stengiasi atitraukti nuo savo tautos ir tuo susilpninti jų talentą. Kremliaus politika – didžiavalstybinis šovinizmas.

Juozukas sudrebėjo.

– Maskva siekia nutautinti kaimynines šalis. Ar apie tai gali kalbėti mokytojai? Štai dabar, – kalbėtojas pažvelgė į Balį, – Maskva reikalauja iš Kauno politechnikos instituto kelių šimtų inžinierių – esą lietuvių puikiausiai paruošti...

Vėl atsigręžė į Juozuką:

– Gyvenime, išskyrus lagerį ir kalėjimą, neturėjau nė vieno gero draugo. Vis tekdavo nusivilti jais... – ir jis kiek skubėdamas papasakojo apie keletą bendrakursių, nuejusių susitaikymo ir karjeros keliais.

– Malonus yra jausmas, kad turi draugų, – ramiai pratarė Petkus.

Po to jis, kaip sakoma, pasidalino išpuodžiais apie Daugpilį:

– Šiame latvių mieste beveik nėra latvių. Tris valandas su Antanu pavaikščiujom, bet latviškai kalbant girdėjom tik du jaunus latvius. Visur statomos gamyklos ir drauge su žaliava atvežami rusų darbininkai. Prieš karą Latvijoje rusų buvo 20 proc., o dabar padvigubėjo. Kas antras Latvijos gyventojas jau ne latvis! Svetimšalių antplūdis kasdien didėja...

– Ligoninėje rusė registratorė neparako latviškai palatos numerio! – karštai pridūrė Terleckas.

Jie vienas per kitą pasakojo, kad Daugpilyje buvo susitikę su kunigu Kaziuku (Kazimieru Vasiliausku). Jis per du kartus iškalėjo 10 metų. Terleckas pabrėžė, kad Kazys visiškai ne politikos žmogus. Tai tironai pavertė jį politiku. Kazys į

kiekvieną žmogų žiūri Vaidžiganto akimis.

Paskui svečiai prašneko apie Rygą. Stebėjosi, kad rašytojo Vilio Lacio kapas greit po laidotuvių buvo sudarkytas, vainikai išmėtyti. Vaikai Vilį Lacį vadinę „tov. Medvedev“, nes „lakis“ – latviškai meška. Terleckas nutilo, susimąstė:

– Tai latvių tautos padėkos pasireiškimas draugui Medvedevui. Kam jis gyveno? Ar tam, kad jį amžinai keiktų savoji tauta? Gal savo prigimtimi buvo ir neblogas žmogus, bet būdamas bailys tapo niekšu.

Svečiai žvilgčiojo į Juozuką, o Terleckas pasakė:

– Mes su Viktoru globojam Algiuką, kuris neturi kur prisiregistruoti. Jis dar kaip vaikas. Žiūrim, kad neįkristų į sijaoną, atkalbinėjama nuo netinkamų moterų. Lageryje niekas nesugebėjo padaryti jam reikiamos įtakos. Pasitariam su Viktoru, bet patys gerai nežinome, ką daryti. Vėl surengsime tradicinę kelionę Nemunu. Algiukas mėgsta žuvauti. Apilankysim istorines vietas, kuriose dar nebuvom.

– Aš jau sudariau planą, – įsiterpė Petkus. – Turiu sąsiuvinį su panemunės istorijom. Šįkart plauksim garlaiviu nuo Kauno iki Jurbarko, o nuo čia veltimi – iki Tilžės. Vilioja Neris ir gražuolė Dubysa!.. – poetiškai kalbėjo tylusis storalūpis svečias. – O labiausiai Lietuvos upių aš pasiilgdavau „teinai“, kasdamas durpes...

– Mordovijoje, – paaiškino Terleckas. – Tėn, kur anksčiau buvo Balys... O apie ką čia mes anksčiau kalbėjom?.. Apie KGB!.. Jei saugumas galėtų, šaukšte vandens mane paskan-dintų. Jis labai nemėgsta, jei buvę lagerininkai, gyvenantys laisvėje, susitinka, susirašinėja... Negali būti, kad ramiai nu-gyvensiu likusią savo gyvenimo dalį. Matant, kas vyksta, gyslose verda kraujas. Nenuurimsiu, ne! Mano organizmas reikalauja kovos, ginčų, nemalonių. Aš jom gimęs. Gimęs politinei kovai.

– Bet vaikai sako: „Niekto nepadarysi“, – išdrįso prabilti Juozukas.

– Šitai sako, Juozai, ne tik vaikai. Taip sako visi. Tarybų Sąjungos nesulaiko niekas. Tokio teroro nebuvo jokio caro laikais. Ir vis dėlto jeigu mes nekovosim prieš neteisę, smurtą, tada iš viso neverta gyventi. Tauta pareikalauja iš mūsų atskaitos. Pareikalau! Na, pasodinti mane pasodins, bet tai nereiškia, kad aš nuo to žūsiu. Nė viena kančia nenuveina beprasmiskai. *Deržimordos* mūsų nesurūsins!

Įsikarščiaęs Terleckas vos save užgniaužė, nutilo. Juozukas virpėdamas tarp kitko paklausė:

– Ar žodis *deržimordos* – ne iš Vinco Kudirkos raštų?

– Nežinau, – atsakė svečias į netikėtą klausimą. – Regis, tai tarptautinis žodis.

Anksčiau Juozukas buvo nusprendęs politika nesidomėti, o kas čia darosi? Klausosi su laikės kvapą. Nėra pasaulyje

nieko įdomiau!

Paskui Terleckas pasakė neįsivaizduojamą dalyką – kad Lietuva laisvę atgaus maždaug po dvidešimties metų. (Juozukas tuo netikėjo). Šia dingstimi jie emė šaipytis iš šiandieninių romanų, o iš kai kurių – net labai skaudžiai. Juozukas iškart prisiminė peraugusį vaikystės laikų piemenį Stanislovą, kalbėjusį, kad romanai pasensta per penkerius metus, ir pagalvojo: nejaugi iš tiesų didžiausi mūsų romanistai susi-maus?

– Dabar saugumas visą savo sekimo aparatą sukonzentravo į mus su Viktoru, – vėl kalbėjo Terleckas. – Taip įžūliai mus seka! Autobusų stotelėje prie pašto akimis ieškojau šnipų. Ilgai neteko. Du niekšeliai suko ratą. – Žodį „niekšeliai“ var-tojo ir Balys. – Suuodžia gyliai žmonių kraują. Šlykštynės! Dažnas iš mūsų supranta, kad jo laiškus tikrina, kad seka, bet nepagalvoja, kad gali specialiai ligoninėje šalia paguldyti skundiką... Na, ir tegul sekioja! Suk juos velniai!

Terleckas pakilo, pavaikščiojo ir vėl atsisėdo; čia nebuvo erdvės vaikščioti.

– O kai iš darbo išėjo gamyklos viršininkas, su kuriuo nesutariau, mane pasišaukė saugumas. Pasitiko KGB papulkininkis, viršininko pavaduotojas. Pasisveikinau. Klausia: gal nusirengsiu? Čiupinėja radiatorių. Aš irgi. Šilta. Noriu padėti paltą ant kėdės, saugumietis sako: „Aš nunešiu. Pas mus nepraplus, niekas nepaims“. Paskui klausia, ar aš sutinku jiems padėti. Ar galėčiau paveikti Petkų ir Buroką?.. Matot! Paskui prašo niekam nepasakoti apie jo kreipimąsi į mane – apie šį prašymą paveikti tu savo draugus lagerininkus. Kalba apie mano darbą, gamyklos etatus. Žinodamas, kad saugumas skaito mano laiškus, papasakojau apie savo santykius su buvusiu gamyklos viršininku. Tada saugumietis man sako: „Jeigu jūs viršininkas išėjo, tai gal dabar jus paskirs į jo vietą?“. Aš tuo pat ramiu balsu atsakau: „Ne! Man šita vieta per menka. Man reikalinga ministro vieta!“ Paskui akcentuoja: „Šiandien tikiu, kad saugumas į darbą tikrai nesikiša.“ O saugumietis išdidžiai pabrėžia, kad jie kartais įsikiša... – pauzė. – Įsikiša, jeigu mato: žmogus geras specialistas ir yra be pagrindo persekiojamas!..

Visi nusikvatojo.

Juozukas tarsi prabudo... Akimirksniu pasikeitė tikrovė – nuskaudė medžiai, žolė po kojomis, debesy... Tarsi iš aukštybių iškrito naujas pasaulis, krestelėdamas juoko ašarą...

Juozukas atsistojo.

– Jau eisiu, Baly.

Balys nieko nesakė, tik pažvelgė į jį rimtai ir gailiai – kaip visada, kai atėdavo laikas atsisveikinti. Juozukas jį pabučiavo ir pasisuko eiti, bet atsigręžė į svečius. Priėjo prie jų ir abu pabučiavo.

Svečiai pakilo ir liko stovėti.

* Disidentų mintys sutikrintos pagal jų laiškus, dienoraščius (kieme iškastus iš po šlako) ir atsiminimus. (Aut.)